

Karol Olejnik

Wydział Historii UAM

ORCID: 0000-0002-7973-5063

PROBLEMATYKA WOJSKOWA W BADANIACH HISTORYKÓW POZNAŃSKICH W LATACH 1919–1939

Military issues in the research of Poznań historians from 1919 to 1939

Summary: Established in 1919, the University of Poznań brought together scholars from Lviv and Kraków, a significant number of whom were historians. The fact that the University was located on the westernmost border of the new country determined a specific direction of many research activities. That applied in particular to the humanities and above all history. In this discipline, from the very beginning, the selection of topics was focused on issues that did not arouse much interest outside Poznań, such as the Greater Poland Uprising, resistance to the Prussian rule in the 19th century and military struggles along the western state borders in earlier periods. The aim of the article is thus to trace these research achievements, rescue them from oblivion and draw attention to their interpretative specificity, which is largely due to the political conditions of the Poznań academic circle.

Keywords: military historiography, University of Poznań, interwar period

Słowa kluczowe: historiografia wojskowa, Uniwersytet Poznański, dwudziestolecie międzywojenne

W Wielkopolsce panuje powszechne przekonanie, że jednym z najbardziej dotkliwych skutków pozostawania tej dzielnicy pod pruskim panowaniem był brak zgody zaborców na utworzenie w Poznaniu uniwersytetu. Skoro tylko zaistniały ku temu warunki, nie bacząc na nie do końca uregulowane kwestie granic odradzającego się państwa, w sytuacji gdy w Berlinie snuto plany zbrojnego odzyskania wymykających się Niemcom z rąk ziem polskich, w Poznaniu zapadła więc

decyzja powołania upragnionej placówki kształcenia na najwyższym poziomie. Już 30 stycznia 1919 r. dekretem Naczelnej Rady Ludowej został powołany Wydział Filozoficzny zamierzonej uczelni, a 7 maja 1919 r. w stolicy Wielkopolski odbyła się inauguracja roku akademickiego na uniwersytecie, który początkowo nazywano Wszechnicą Piastowską. Ponieważ na ziemiach byłego zaboru pruskiego brakowało odpowiednio przygotowanej profesury, twórcami nowej uczelni mogli być jedynie przybysze z innych dzielnic Polski – przede wszystkim z Galicji, gdzie od lat funkcjonowały dwie placówki uniwersyteckie (w Krakowie i we Lwowie). Powyższa uwaga jest o tyle istotna, że przybywający do Poznania uczeni przyjeżdżali nie tylko z własnym dorobkiem, ukształtowanym pod wpływem wielu czynników, ale i z przekonaniem co do potrzeby kontynuowania już rozpoczętych badań. Oczekiwania miejscowej, wielkopolskiej społeczności odnośnie do ukierunkowania tych naukowych poszukiwań nie zawsze były zatem tożsame z bagażem przybyszów.

W gronie „ojców założycieli” uniwersytetu nie znalazł się wprawdzie żaden historyk, ale był tam znakomity archeolog (Józef Kostrzewski), którego badania były poniekąd wskazówką, w jakim kierunku miłośnicy Klio powinni profilować swoje prace. Od pierwszych chwil istnienia nowej placówki aktywnie działał w niej natomiast Kazimierz Tymieniecki – wschodząca gwiazda polskiej mediewistyki, a na największym wówczas Wydziale Filozoficznym otwarto trzy katedry historyczne. Dodajmy, że zadania nowej uczelni zostały wyraźnie określone w uchwale Senatu z listopada tegoż roku, w której czytamy:

Uniwersytet w Poznaniu stać się ma rozsądnikiem kultury polskiej w ziemiach naszych zachodnich, ma stanąć do współzawodniczej walki z kulturą duchową niemiecką, ma przełamać głęboko zakorzenione u polskiej ludności zachodniej przekonanie o potędze i wyższości tej kultury nad kulturą polską, zwłaszcza, iż to przekonanie opiera się na mylnym mieszanu pojęć i identyfikowaniu kultury materialnej z kulturą duchową¹.

Powyższe uwagi można określić jako zasadnicze determinanty dociekań naukowych historyków (a także filologów, geografów, archeologów) skupionych na młodej uczelni, a analiza dorobku tego środowiska na przestrzeni dwudziestolecia międzywojennego nieomal w całości podporządkowanie się tym oczekiwaniom potwierdza. Rodzi się zatem pytanie: w jakim stopniu w historiograficznym dorobku poznańskich badaczy z tamtego okresu zaznaczyła się nasza specjalność, tzn. historia wojskowości? Dodajmy przy tym, że lata 20. to dopiero pierwsze (aczkolwiek znaczące) próby wyodrębnienia badań nad dziejami militarnymi z szeroko rozumianych dociekań nad przeszłością. Wprawdzie istnieją już wówczas rozprawy Konstantego Górskiego (o artylerii, piechocie i jeździe), cieszy

¹ Memoriał w sprawie pomieszczeń dla Uniwersytetu Poznańskiego złożony w Radzie Ministrów przez Ministra Oświaty, Poznań, Archiwum UAM, sygn. 15/226.

znakomita synteza pióra Tadeusza Korzona (*Dzieje wojen i wojskowości w Polsce*), niebawem na IV Powszechnym Zjeździe Historyków w Poznaniu w 1925 r. Marian Kukiel wygłosi programowy referat *Miejsce historii wojskowej wśród nauk historycznych, jej przedmiot i podział*, trudną do przecenienia rolę w propagowaniu badań historycznowojskowych pełni ukazująca się od 1918 r. „Bellona” – ale są to dopiero początki wyraźnego wyodrębnienia się naszej specjalności.

W Poznaniu w okresie dwudziestolecia międzywojennego skupiło się znaczące grono historyków. Wystarczy wymienić nazwiska takie jak: Teodor Tyc – przedwcześnie zmarły mediewista; Józef Widajewicz – badacz początków Polski i dziejów Słowian; Adolf Warschauer – znawca dziejów Poznania i miast wielkopolskich; Bronisław Dembiński – badacz dziejów powszechnych w XVI–XVII stuleciu; Kazimierz Chodynicki – zajmujący się wschodnimi rubieżami Rzeczypospolitej szlacheckiej; Jan Rutkowski – twórca poznańskiej szkoły badań nad historią gospodarczą; Adam Skalkowski – studia nad epoką napoleońską i biografistyka; Stanisław Bodniak – skupiony na problematyce morskiej; Stanisław Szczotka – zagadnienia związane z historią wsi, zwłaszcza regionów górskich; Zygmunt Wojciechowski – stosunki polsko-niemieckie na przestrzeni dziejów; Kazimierz Tymieniecki; Andrzej Wojtkowski – mniej znany, ale ze znaczącym dorobkiem na temat organicznikowskich działań Polaków pod zaborem pruskim; Michał Sczaniecki – historyk prawa, ale także badacz średniowiecznego rycerstwa; Zdzisław Kaczmarczyk – znawca epoki Kazimierza Wielkiego. Powróćmy zatem do postawionego już pytania i przyjrzyjmy się, w jakiej mierze w badaniach tych uczonych uwzględniana była problematyka militarna.

Odpowiedź nie jest łatwa, jeśli przy jej udzieleniu będziemy myśleć o historii wojskowości w powszechnie przyjętym ujęciu. Otóż obejmuje ona przede wszystkim całość struktur militarnych do konfliktu zbrojnego, a także jego przebieg i skutki. Ponadto badania te prowadzone są zazwyczaj w powiązaniu przedmiotu z kontekstem politycznym, gospodarczym i społecznym, na szerszym międzynarodowym tle, a także z uwzględnieniem uwarunkowań geograficznych. Jeżeli przyjmiemy taką całościową definicję, to w gronie badaczy skupionych w poznańskim środowisku uniwersyteckim (poza dwoma wyjątkami, i to z pewnymi zastrzeżeniami) w tytułowym przedziale czasu takich analiz nie znajdziemy. W dorobku kilku z wyżej wymienionych historyków możemy natomiast znaleźć takie fragmenty analizy procesu dziejowego, które mogły stanowić już to punkt wyjścia, już to uzupełnienie przyszłych dociekań całościowych nad problematyką militarną. Przyjrzyjmy się zatem tej sytuacji, by następnie dociec przyczyn takiego stanu rzeczy. Interesującego już choćby przez sam fakt, że to znajomość czynu zbrojnego z przeszłości, jak też dokonania orężne, jakie miały miejsce u progu odzyskania niepodległości, stanowiły przedmiot oczekiwań społecznych, na które grono badaczy powinno odpowiedzieć.

Benon Miśkiewicz w swoim historiograficznym opracowaniu *Polska historiografia wojskowa*² proponuje podział badaczy tytułowych kwestii na kilka grup. Kryterium przynależności do danej grupy jest stopień uwzględniania problematyki wojskowej w pracach danego historyka. Tak zatem w gronie historyków działających w Poznaniu, którzy tylko w części poświęcali uwagę dziejom wojskowym, znalazł się Adam Skałkowski (1877–1951), w grupie badaczy specjalistycznych autor umieścił natomiast Stanisława Bodniaka (1897–1952). Obydwaj przybyli do Poznania, by tworzyć tu podwaliny nauki historycznej, z tym że o ile pierwszy z nich związał się wyłącznie ze środowiskiem uniwersyteckim, to drugi dzielił swoje badania z kierowaniem zbiorami w Kórniku.

Adam Mieczysław Skałkowski h. Nałęcz studiował na fakultecie prawno-politycznym Uniwersytetu Jana Kazimierza we Lwowie, uczęszczając na seminaria tak znakomitych badaczy, jak Oswald Balzer i Ludwik Finkiel. Po przeniesieniu się na fakultet filozoficzny brał udział w seminarium Szymona Askenazego. Po okresie lwowskim kontynuował studia w Getyndze, Paryżu i Berlinie. Uważał się za ucznia Askenazego, pod wpływem którego zainteresował się epoką napoleońską. Już jako samodzielny badacz swoje naukowe dociekania poświęcał okresowi upadku Rzeczypospolitej, a zwłaszcza czasom powstania kościuszkowskiego, i Legionom Dąbrowskiego. W dorobku Skałkowskiego znajdujemy różnorodne formy historiograficzne (monografie, artykuły, recenzje i polemiki), ale szczególnie chętnie oddawał się on biografistyce. W serii *Monografie w Zakresie Dziejów Nowożytnych*, wydawanej pod patronatem Askenazego, ukazała się rozprawa doktorska Skałkowskiego pt. *Jan Henryk Dąbrowski*³. Obejmuje ona jedynie pierwszy okres w działalności twórcy Legionów (do roku 1795). Chociaż książka ta jako monografia rządzi się swoimi prawami (zawiera szczegóły z życia prywatnego, realia obyczajowe itp.), mimo wszystko we fragmentach jest dla poszukiwań historycznowojskowych użyteczna. Szczególnie tam, gdzie autor omawia udział Dąbrowskiego w takich epizodach wojennych, jak obrona Warszawy przed Moskalami czy wyprawa do Wielkopolski. Cennym uzupełnieniem książki jest dodatek zawierający różnego rodzaju pisma samego bohatera rozważań, a zwłaszcza wspomniany już epizod walk na terenie Wielkopolski, oraz *Pamiętnik o końcu insurekcji*.

W nurcie biograficznym Skałkowski pozostawał będzie na przestrzeni następných lat. I tak jako swoiste uzupełnienie rozważań o Dąbrowskim można postrzegać publikację *J.H. Dąbrowski przed wyprawą do Wielkopolski 1794 roku*⁴. Z późniejszych lat pochodzi niewielkie studium poświęcone działalności wojsko-

² B. Miśkiewicz, *Polska historiografia wojskowa. Próba analizy i syntezy*, Poznań 1996.

³ A.M. Skałkowski, *Jan Henryk Dąbrowski (1755–1818), cz. 1: U schyłku dni Rzeczypospolitej (1755–1795)*, Warszawa 1904.

⁴ A.M. Skałkowski, *J.H. Dąbrowski przed wyprawą do Wielkopolski 1794 roku*, Poznań 1925.

wej Stefana Batorego⁵. Na baczniejszą uwagę zasługują również dwie biografie: *Książę Józef*, której popularyzatorskim uzupełnieniem jest niewielka rozmiarami *Bitwa pod Raszynem*⁶ i *Józef Wybicki, cz. 1: 1747–1795*⁷. W odniesieniu do tej ostatniej publikacji pewien niedosyt wynikający z faktu, że autor poddał omówieniu tylko fragment działalności autora hymnu narodowego (wcale nie najważniejszy w jego barwnym życiorysie), łagodzi dodanie do tekstu fragmentów źródeł z okresu konfederacji barskiej. Upodobania biograficzne naszego badacza widoczne są również w szeregu niewielkich studiów zamieszczonych w tomie zatytułowanym *Fragmenty*⁸. Znajdujemy tam szkice takie jak: *Chłopi u schyłku doby Napoleońskiej*; *Dzieje rozbitki legionowego* (rzecz o losach Jana Woycikiewicza – jednego z tych, których los rzucił na San Domingo); *Amilkar Kosiński w Wielkopolsce*; *Madalińskiego lata przedhistoryczne*. dalej mamy tamże znacznej wartości poznawczej źródło *Z pamiętnika Adama Turno* – materiał ten jest szczególnie przydatny dla poznania powstania wielkopolskiego z 1794 r., jak również późniejszych wydarzeń w tej dzielnicy w latach 1809–1814. Uzupełnieniem tomu jest drobny zbiór źródeł pt. *Koledzy Kościuszki w korpusie kadetów*.

Bliższy ogląd dorobku naukowego Skałkowskiego upoważnia do stwierdzenia, że ulubioną formą jego wypowiedzi były artykuły. Zawsze doskonale podbudowane źródłowo, przeważnie zawierające obfite fragmenty tych źródeł, a często również polemiczne w stosunku do prac innych historyków. Przykładem na to mogą być dwa tomy zawierające taki właśnie zestaw drobniejszych prac omawianego badacza. Pierwszy z nich to wydany we Lwowie zbiór rozpraw pt. *O część imienia polskiego*⁹. Zawarte tam wypowiedzi dotyczą w zasadzie w całości epoki napoleońskiej, a to w kontekście zaangażowania Polaków w zawile meandry polityki francuskiego wodza. Oprócz szkicu o udziale ks. Józefa Poniatowskiego w bitwie pod Raszynem i o nominacji tegoż na marszałka Francji znajdujemy tam materiały z komend Amilkara Kosińskiego i Edwarda Żółtowskiego, korespondencję Józefa Zajączka, analizę udziału wojsk polskich w kampanii 1814 r., a także omówienie poglądów Napoleona na sprawę polską na przestrzeni lat 1809–1813. Tom drugi pt. *O kokardę Legionów*¹⁰ zawiera pięć rozpraw. Najważniejszą z nich jest tytułowa, w której autor omawia powstanie Legionów, a także przyczyny, dla których Tadeusz Kościuszko miał tak znikomy udział w tym przedsięwzięciu. Autor kładzie to na karb odmiennego spojrzenia obydwu postaci (Kościuszki i Napoleona) na priorytety działań politycznych i militarnych. O ile dla Naczelnika nie

⁵ A.M. Skałkowski, *Batory*, „Przeszłość” 1934, t. 6, nr 1, s. 1–13.

⁶ A.M. Skałkowski, *Książę Józef*, Bytom 1913; A.M. Skałkowski, *Bitwa pod Raszynem*, Lwów 1909.

⁷ A.M. Skałkowski, *Józef Wybicki, cz. 1: 1747–1795*, Poznań 1927.

⁸ *Fragmenty*, oprac. A.M. Skałkowski, Poznań 1928.

⁹ A.M. Skałkowski, *O część imienia polskiego*, Lwów–Warszawa 1908.

¹⁰ A.M. Skałkowski, *O kokardę Legionów*, Lwów 1912.

do pomyslenia było zwlekanie z działaniami całością sił potężnej Francji na rzecz sprawy polskiej, o tyle dla Napoleona ziemie nad Wisłą były wyłącznie polityczną kartą, używaną ogłędnie i z myślą o własnych interesach. W szkicu tym na szczególną uwagę zwraca projekt działań wojennych w Polsce, sporządzony przez Kościuszkę dla Napoleona wiosną 1807 r. Można go nazwać dalekim echem sposobu wojowania armii polskich w czasach świetności Rzeczypospolitej.

U progu lat 20. w Księgarni Uniwersyteckiej w Poznaniu wydał Skalkowski rozprawę pt. *Kościuszek w świetle nowszych badań*¹¹. Zyskała ona rozgłos i wywołała ożywioną polemikę całego środowiska, ale też inaczej być nie mogło, Skalkowski zawarł tam bowiem szereg fundamentalnych zarzutów wobec tytułowej postaci (zarówno o charakterze wojskowym, jak i osobowościowym), a uczynił tak wbrew dobrze już ugruntowanej legendzie Naczelnika. Dystans czasowy dzielący tamte krytyczne uwagi od dzisiejszej znajomości źródeł i znacznie lepsze obecnie rozpoznanie kontekstu ówczesnych wydarzeń nie do końca obalają zarzuty autora. Co do przyczyn takiego zdecydowanego odbioru Kościuszki, można je zapisać na karb niechęci Skalkowskiego do jakże częstego tworzenia przez historyków legend z równoczesnym pობлаżaniem dla faktów mniej wygodnych.

W kręgu badań powstańczego zrywu umieścić można kolejną publikację Skalkowskiego *Z dziejów insurekcji 1794 r.*¹² Z zawartych tam rozpraw na szczególną uwagę zasługują dwie. *Legenda o bronii insurekcyjnej* jest próbą krytycznego spojrzenia na szeroko rozpowszechnione przekonanie o szczególnej roli, jaką podczas walk powstańczych odegrała kosa. Autor kwestionuje te poglądy, wskazując na dominację walk siłami wojska regularnego przy ograniczonym udziale uzbrojonych w to rolnicze narzędzie chłopów. Wartość drugiego szkicu pt. *Obrońca Narwi w r. 1794* polega nie tylko na analizie powstańczych działań na rzecz połączenia ziem koronnych z litewskimi w perspektywie rozwinięcia wojny, ale i na obszernym materiale źródłowym, który został tam zamieszczony. Pozostałe trzy rozprawy umieszczone w omawianym tomie (*Uczestnicy walk o oswobodzenie Warszawy, Stanisław August wobec powstania, „Finis Poloniae”*) także mają znaczenie dla badań z zakresu historii wojskowości, szczególnie gdy pojmujemy je w sposób znacznie szerszy niż czyni to większość badaczy, także tych współczesnych.

Jak już wspomniano, Skalkowski w kręgu swoich badań umieszczał również czasy napoleońskie. W tej grupie prac na czoło wysuwa się rozprawa *Les Polonais en Egypte (1798–1801)*¹³. Podobnie jak miało to miejsce w innych dziełach omawianego badacza, także i tu obok opisu tytułowej kampanii mamy zawarty obszerny materiał źródłowy. W bliskości chronologicznej opisywanych wydarzeń

¹¹ A.M. Skalkowski, *Kościuszek w świetle nowszych badań*, Poznań 1924.

¹² A.M. Skalkowski, *Z dziejów insurekcji 1794 r.*, Warszawa–Kraków–Lublin 1926.

¹³ A.M. Skalkowski, *Les Polonais en Egypte (1798–1801)*, Cracovie 1910.

pozostaje pozycja *Polacy na San Domingo (1802–1809)*¹⁴, w której autor kładzie akcent na polityczny dysonans towarzyszący Polakom walczącym z niepodległościowym wystąpieniem miejscowej społeczności. Zwraca przy tym uwagę na wysokość strat poniesionych przez naszych rodaków, szczególnie dotkliwych w zestawieniu z poczuciem bezsensu udziału w tej kampanii. Niewielka rozmiarami pozycja *Rok 1812. Opowiadanie z dziejów wielkiej wojny*¹⁵ ma charakter popularyzatorski, rocznicowy. Dopelnieniem „napoleońskich” zainteresowań omawianego historyka jest pozycja *Oficerowie polscy stu dni*¹⁶. Także i tutaj bogaty materiał źródłowy dostarcza cennych wskazówek (szczególnie biograficznych) do prac nad losami postaci, którzy niejednokrotnie i po okresie napoleońskim odegrały znaczącą rolę w naszych dziejach. Warto też przywołać ciekawy artykuł *Wielkopolska w dobie Napoleońskiej*¹⁷, zawierający mniejszy (ale interesujący dla poznania szerszego tła wydarzeń) ładunek kwestii bezpośrednio z dziejami militarnymi związanych.

Z pogranicza rozpraw i wydawnictw źródłowych znajdujących się w dorobku omawianego historyka wymienić można tytuły takie jak: *Rodowód Józefa Sułkowskiego i jego listy młodociane*¹⁸; *Pułkownik Niegolewski*¹⁹; *Pamiętnik o Legionach polskich we Włoszech* Almikara Kosińskiego²⁰; a także *Rozkazy Kościuszki do generała Orłowskiego w roku 1794 skierowane*²¹. Zamykając zestaw publikacji Skalkowskiego, warto zwrócić uwagę na jeszcze jedno źródło. Jest to obszernie omówienie wspomnień *O rewolucji 1794 r.* Antoniego Trębickiego z okresu powstania kościuszkowskiego²², które nie były znane ani Korzonowi, ani bohaterowi naszych rozważań na etapie pisania ich rozpraw poświęconych Kościuszcze. Skalkowski przytacza je z wyraźną satysfakcją jako potwierdzenie swoich krytycznych opinii na temat wodza insurekcji.

Rozwój badań historycznowojskowych w dwudziestoleciu skutkował pojawieniem się dociekań nad poszczególnymi składowymi tej specjalności. W ośrodku poznańskim badaniami nad militarnymi dziejami polskiej floty zajął się Stanisław Bodniak. Uczony ten łączył pracę na Uniwersytecie z kierowaniem bogatymi zbiorami

¹⁴ A.M. Skalkowski, *Polacy na San Domingo (1802–1809)*, Poznań 1921.

¹⁵ A.M. Skalkowski, *Rok 1812. Opowiadanie z dziejów wielkiej wojny*, Lwów 1912.

¹⁶ A.M. Skalkowski, *Oficerowie polscy stu dni*, Lwów–Warszawa 1915.

¹⁷ A.M. Skalkowski, *Wielkopolska w dobie Napoleońskiej*, „Roczniki Historyczne” 1925, t. 1, s. 119–137.

¹⁸ A.M. Skalkowski, *Rodowód Józefa Sułkowskiego i jego listy młodociane*, Poznań 1934.

¹⁹ A.M. Skalkowski, *Pułkownik Niegolewski*, Poznań 1924.

²⁰ A. Kosiński, *Pamiętnik o Legionach Polskich we Włoszech*, oprac. i wstępem poprzedził A.M. Skalkowski, Warszawa 1922.

²¹ *Rozkazy Kościuszki do generała Orłowskiego w roku 1794 skierowane*, oprac. i wstępem poprzedził A.M. Skalkowski, Poznań 1925.

²² *Antoni Trębicki i jego pamiętnik o insurekcji r. 1794*, oprac. i wstępem poprzedził A.M. Skalkowski, Lwów–Poznań 1931. Właściwy tytuł: *O rewolucji 1794 r.*

rami w Bibliotece Kórnickiej, co wszelako odbiło się w wyraźny sposób na jego stosunkowo skromnym (ilościowo) dorobku²³. Problematyka morska nie miała szczęścia w badaniach historyków, toteż z tym większym zainteresowaniem spotkały się studia wymienionego badacza, aczkolwiek fakt, że w większości były to artykuły zamieszczane na łamach jednego tylko z ówczesnych periodyków, ograniczał krąg odbiorców. Bodniaka zainteresowały początki polskiej aktywności na Bałtyku w XVI w., a zwłaszcza w czasach Zygmunta II Augusta.

Tematyce tej zostały poświęcone dwie najważniejsze w jego dorobku monografie: *Polska a Bałtyk za ostatniego Jagiellona*²⁴ i *Jan Kostka – kasztelan gdański, prezes Komisji Morskiej i rzecznik unii Prus z Koroną*²⁵. Pierwsza dotyczy budowy polskiej floty za ostatniego Jagiellona, z kolei druga (wydana pośmiertnie, ale oparta na wcześniejszych studiach autora) prezentuje nie tylko stan zainteresowania strony polskiej umacnianiem obecności u ujścia Wisły, lecz także tendencje zjednoczeniowe panujące w kręgach pruskich elit. Z innych opracowań na uwagę zasługują takie jak: *Komisja Morska Zygmunta Augusta*²⁶; *Nobilitacja kapitanów straży morskiej na sejmie unji*²⁷; *Żołnierze morscy Zygmunta Starego (1517–1522)*²⁸; *Związek floty i obrona wybrzeża w wojnie Zygmunta III z Karolem IX*²⁹; *Kongres szczeciński na tle bałtyckiej polityki polskiej*³⁰; *Przyczynki do dziejów marynarki w Polsce w XVI w.*³¹; *Z dziejów budowy pierwszego okrętu wojennego zbudowanego przez Polskę (1570–1577)*³². W kręgu teje morskiej tematyki pozostają liczne artykuły stanowiące pokłosie okazjonalnych wystąpień autora z referatami w Poznańskim Towarzystwie Przyjaciół Nauk. Tytułem przykładu można przywołać referaty takie jak: *Morze w głosach opinji w dawnej Rzeczypospolitej*; *Sprawy morskie w „Księgach hetmańskich” Sarnickiego (1575–1577)*; *Losy flotyli Batorego w Elblągu*³³.

²³ Por. Z. Boras, *Stanisław Bodniak (1897–1952)*, [w:] *Wybitni historycy wielkopolscy*, red. J. Strzelczyk, Poznań 1989, s. 237–248.

²⁴ S. Bodniak, *Polska a Bałtyk za ostatniego Jagiellona*, Kórnik 1946.

²⁵ S. Bodniak, Z. Skorupska, *Jan Kostka – kasztelan gdański, prezes Komisji Morskiej i rzecznik unii Prus z Koroną*, Gdańsk–Wrocław 1979.

²⁶ S. Bodniak, *Komisja Morska Zygmunta Augusta*, Gdańsk 1931.

²⁷ S. Bodniak, *Nobilitacja kapitanów straży morskiej na sejmie unji*, „Rocznik Gdański” 1932, t. 6, s. 76–81.

²⁸ S. Bodniak, *Żołnierze morscy Zygmunta Starego (1517–1522)*, „Rocznik Gdański” 1935–1936, t. 9–10, s. 201–222.

²⁹ S. Bodniak, *Związek floty i obrona wybrzeża w wojnie Zygmunta III z Karolem IX*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1930, t. 2, s. 9–25.

³⁰ S. Bodniak, *Kongres szczeciński na tle bałtyckiej polityki polskiej*, Kraków 1929.

³¹ S. Bodniak, *Przyczynki do dziejów marynarki w Polsce w XVI wieku*, „Rocznik Gdański” 1935–1936, t. 9–10, s. 223–233.

³² S. Bodniak, *Z dziejów budowy pierwszego okrętu wojennego zbudowanego przez Polskę (1570–1577)*, Poznań 1934.

³³ Zob. S. Bodniak, *Życiorys własny*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1955, t. 5, s. 7–34.

Uniwersytet poznański w krótkim okresie swojego przedwojennego istnienia zapisał się nie tylko znaczącymi badaniami w obszarze nauk humanistycznych (dotyczyło to m.in. archeologii, socjologii, językoznawstwa), ale i wychowaniem własnej kadry naukowej. Na gruncie badań historycznowojskowych był to uczeń Adama Skałkowskiego i Kazimierza Tymienieckiego, Janusz Staszewski (1903–1939). Studia rozpoczął on początkowo na Uniwersytecie Warszawskim, ale ukończył historię w Poznaniu i tutaj też w roku 1934 doktoryzował się na podstawie rozprawy *Walki kawaleryjskie pod Mirem i Romanowem 1812 r.*³⁴ Pracując w Archiwum Państwowym w Poznaniu, oddał się gruntownym studiom nad dziejami militarnymi Polski w okresie od upadku Rzeczypospolitej do powstania listopadowego i pozostawił po sobie ponad 200 publikacji (!). Były to zarówno samodzielne monografie, jak i artykuły naukowe, biografie, recenzje, hasła w *Polskim słowniku biograficznym*, a także wydawnictwa źródłowe.

Uznaje się, że jego najważniejszą pracą, wydaną pośmiertnie, jest książka *Wojsko polskie na Pomorzu w roku 1807*³⁵. Monografia ta została poprzedzona szeregiem artykułów dotyczących tytułowej kwestii, takich jak: *Artylerja polska pod Gdańskiem 1807 r.*³⁶; *Z dziejów garnizonu polskiego w Gdańsku w latach 1808–1812*³⁷; *Zdobycie Tczewa 1807 r.*³⁸; a także *Wyprawa austriacka na Toruń i Pomorze w 1809 r.*³⁹ Dopelnieniem analizy sytuacji na Pomorzu w epoce napoleońskiej jest studium *Dywizja gdańska w walkach nad Dźwiną i w obronie Gdańska (1812–1813)*⁴⁰. Praca ta jest interesująca o tyle, że autor obok swoich rozważań umieścił tamże *Dziennik działań wojennych 7 dywizji (gdańskiej) w 1812 roku*. Ponadto Staszewski wydał tom *Źródła wojskowe do dziejów Pomorza w czasach Księstwa Warszawskiego, cz. 1: Zajęcie Pomorza 1806/7 r.*⁴¹

Zagadnieniem, które w dorobku Staszewskiego zajęło sporo miejsca, były gwardie narodowe. Formacje te tworzone z przeznaczeniem do służby porządkowej na obszarach nieobjętych walkami, a stanowiących zaplecze dla wojsk

³⁴ J. Staszewski, *Walki kawaleryjskie pod Mirem i Romanowem*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1934, t. 7, nr 2, s. 257–296.

³⁵ J. Staszewski, *Wojsko polskie na Pomorzu w roku 1807*, wstępem poprzedził S. Herbst, Gdańsk 1958 (tamże zestawienie dorobku).

³⁶ J. Staszewski, *Artylerja polska pod Gdańskiem 1807 r.*, „Rocznik Gdański” 1933–1934, t. 7–8, s. 208–221.

³⁷ J. Staszewski, *Z dziejów garnizonu polskiego w Gdańsku w latach 1808–1812*, „Rocznik Gdański” 1933–1934, t. 7–8, s. 222–272.

³⁸ J. Staszewski, *Zdobycie Tczewa 1807 r.*, „Roczniki Historyczne” 1936, t. 12, nr 2, s. 277–299.

³⁹ J. Staszewski, *Wyprawa austriacka na Toruń i Pomorze w 1809 r.*, „Roczniki Historyczne” 1928, t. 4, nr 1, s. 60–87.

⁴⁰ J. Staszewski, *Dywizja gdańska w walkach nad Dźwiną i w obronie Gdańska (1812–1813)*, „Rocznik Gdański” 1937, t. 11, s. 210–225.

⁴¹ *Źródła wojskowe do dziejów Pomorza w czasach Księstwa Warszawskiego, cz. 1: Zajęcie Pomorza 1806/7 r.*, oprac. J. Staszewski, Toruń 1933.

frontowych. Kwestii tych dotyczą opracowania takie jak: *Gwardje narodowe w czasach Księstwa Warszawskiego*⁴²; *Poznańska gwardja narodowa*⁴³; *Z dziejów pomorskiej gwardji narodowej*⁴⁴. Próbę analizy potencjału wojskowego ziem polskich po upadku państwa w końcu XVIII stulecia stanowi artykuł *Rezerwy wojskowe podczas wojen Polski porozbiorowej*⁴⁵. Praca *Dzieje wojenne Torunia od roku 1794 do 1815* autorstwa tego badacza jest natomiast znaczącym fragmentem obszernej monografii tego miasta⁴⁶.

W swoich dociekaniach nad militarnymi wydarzeniami w XIX stuleciu Staszewski poza Pomorzem zwrócił uwagę także na Śląsk i Wielkopolskę. Całościowe ujęcie tej kwestii w odniesieniu do pierwszego z tych regionów zapowiadało opracowanie *Przeszość wojenna Śląska*⁴⁷, ale z racji skromnych rozmiarów (przy próbie przedstawienia tematu na przestrzeni wieków od X do XX) praca ta może być traktowana jedynie jako zestawienie najważniejszych wydarzeń wojennych z tej dzielnicy, jako punkt wyjścia dla dalszych studiów. Teżę dzielnicy dotyczy ponadto studium *Wojsko polskie na Śląsku w dobie napoleońskiej*⁴⁸. Znacznie więcej miejsca omawiany historyk poświęcił Wielkopolsce. O niektórych opracowaniach dotyczących tej dzielnicy (tych dotyczących gwardii narodowych) już wspominaliśmy; spośród pozostałych można przytoczyć przede wszystkim rozprawę na temat wydarzeń w Poznaniu na początku XIX stulecia. Są to: *Instruk-*

⁴² J. Staszewski, *Gwardje narodowe w czasach Księstwa Warszawskiego*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1929, t. 1, nr 1, s. 99–116.

⁴³ J. Staszewski, *Poznańska gwardja narodowa, cz. 1*, „Kronika Miasta Poznania” 1931, t. 9, nr 1, s. 1–15; J. Staszewski, *Poznańska gwardja narodowa, cz. 2*, „Kronika Miasta Poznania” 1931, t. 9, nr 2, s. 107–123; J. Staszewski, *Poznańska gwardja narodowa, cz. 3*, „Kronika Miasta Poznania” 1931, t. 9, nr 3, s. 230–242.

⁴⁴ J. Staszewski, *Z dziejów poznańskiej gwardji narodowej, cz. 1*, „Mestwin” 1930, t. 7, nr 7, s. 6; J. Staszewski, *Z dziejów poznańskiej gwardji narodowej, cz. 2*, „Mestwin” 1930, t. 7, nr 8, s. 3–7; J. Staszewski, *Z dziejów poznańskiej gwardji narodowej, cz. 3*, „Mestwin” 1931, t. 8, nr 1, s. 7–8; J. Staszewski, *Z dziejów poznańskiej gwardji narodowej, cz. 4*, „Mestwin” 1931, t. 8, nr 2, s. 4–7; J. Staszewski, *Z dziejów poznańskiej gwardji narodowej, cz. 5*, „Mestwin” 1931, t. 8, nr 3, s. 5–7; J. Staszewski, *Z dziejów poznańskiej gwardji narodowej, cz. 6*, „Mestwin” 1931, t. 8, nr 4, s. 6–8; J. Staszewski, *Z dziejów poznańskiej gwardji narodowej, cz. 7*, „Mestwin” 1931, t. 8, nr 5, s. 7–8; J. Staszewski, *Z dziejów poznańskiej gwardji narodowej, cz. 8*, „Mestwin” 1931, t. 8, nr 6, s. 7–8; J. Staszewski, *Z dziejów poznańskiej gwardji narodowej, cz. 9*, „Mestwin” 1932, t. 9, nr 2, s. 3–5; J. Staszewski, *Z dziejów poznańskiej gwardji narodowej, cz. 10*, „Mestwin” 1932, t. 9, nr 3, s. 7–8; J. Staszewski, *Z dziejów poznańskiej gwardji narodowej, cz. 11*, „Mestwin” 1932, t. 9, nr 4, s. 6–8.

⁴⁵ J. Staszewski, *Rezerwy wojskowe podczas wojen Polski porozbiorowej*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1930, t. 3, nr 1–2, s. 35–54.

⁴⁶ J. Staszewski, *Dzieje wojenne Torunia od roku 1794 do 1815*, [w:] *Dzieje Torunia. Praca zbiorowa z okazji 700-lecia miasta*, red. K. Tymieniecki, Toruń 1933, s. 211–232.

⁴⁷ J. Staszewski, *Przeszość wojenna Śląska*, Katowice 1938.

⁴⁸ J. Staszewski, *Wojsko polskie na Śląsku w dobie napoleońskiej*, Katowice 1936.

*cje z 1809 roku*⁴⁹; *Organizacja powstania poznańskiego w 1809 roku*⁵⁰; *Poznań jesienią 1806 roku*⁵¹; *Powstanie poznańskie 1809 r.*⁵² – artykuł oceniany szczególnie wysoko; ponadto: *Organizacja dywizji poznańskiej w 1806 r.*⁵³; *Udział pospolitego ruszenia w walkach na Pomorzu i pod Gdańskiem w 1807 r.*⁵⁴; *Dywizja wielkopolska przed wyprawą na Moskwę 1812 r.*⁵⁵ Kwestii chronologicznie późniejszych dotyczy studium *Początki pułku jazdy poznańskiej 1831 r.*⁵⁶

Osobną grupę stanowią studia omawianego nad militarnymi dziejami ziemi kaliskiej. Tutaj na uwagę zasługują pozycje takie jak: *Kaliski wysiłek zbrojny (1806–1814)*⁵⁷; *Województwo kaliskie w roku 1830–31. Szkice historyczne*⁵⁸; *Organizacja siły zbrojnej i działania wojenne w województwie kaliskim 1831 r.*⁵⁹; a także *Kalisko-poznańskie pogranicze 1831 r.*⁶⁰

W dorobku Janusza Staszewskiego ważne miejsce zajmują wreszcie biografie znaczących postaci z szeregów kadry oficerskiej okresu napoleońskiego, takich jak Michał Mycielski⁶¹, Dominik Dziewanowski⁶², Edmund Taczanowski⁶³, Józef Załuski⁶⁴ i Józef Biernacki⁶⁵. Zainteresowania biograficzne Staszewskiego

⁴⁹ *Instrukcje z 1809 roku*, oprac. J. Staszewski, „Kronika Miasta Poznania” 1928, t. 6, nr 4, s. 357–360.

⁵⁰ J. Staszewski, *Organizacja powstania poznańskiego w 1809 roku*, „Kronika Miasta Poznania” 1928, t. 6, nr 1, s. 98–105.

⁵¹ J. Staszewski, *Poznań jesienią 1806 roku*, „Kronika Miasta Poznania” 1929, t. 7, nr 4, s. 291–308.

⁵² J. Staszewski, *Powstanie poznańskie 1809 r., cz. 1*, „Kronika Miasta Poznania” 1930, t. 8, nr 1, s. 1–16; J. Staszewski, *Powstanie poznańskie 1809 r., cz. 2*, „Kronika Miasta Poznania” 1930, t. 8, nr 2, s. 160–180; J. Staszewski, *Powstanie poznańskie 1809 r., cz. 3*, „Kronika Miasta Poznania” 1930, t. 8, nr 3, s. 264–277.

⁵³ J. Staszewski, *Organizacja dywizji poznańskiej w 1806 r.*, „Roczniki Historyczne” 1933, t. 9, nr 1, s. 71–99.

⁵⁴ J. Staszewski, *Udział pospolitego ruszenia w walkach na Pomorzu i pod Gdańskiem w 1807 r.*, „Rocznik Gdański” 1935–1936, t. 9–10, s. 486–510.

⁵⁵ J. Staszewski, *Dywizja wielkopolska przed wyprawą na Moskwę 1812 r.*, „Roczniki Historyczne” 1935, t. 11, nr 1, s. 68–76.

⁵⁶ J. Staszewski, *Początki pułku jazdy poznańskiej 1831 r.*, „Kronika Miasta Poznania” 1930, t. 8, nr 4, s. 315–326.

⁵⁷ J. Staszewski, *Kaliski wysiłek zbrojny (1806–1814)*, Kalisz 1931.

⁵⁸ J. Staszewski, *Województwo kaliskie w roku 1830–31. Szkice historyczne*, Turek 1926.

⁵⁹ J. Staszewski, *Organizacja siły zbrojnej i działania wojenne w województwie kaliskim 1831 r.*, „Roczniki Historyczne” 1930, t. 6, nr 2, s. 197–235.

⁶⁰ J. Staszewski, *Kalisko-poznańskie pogranicze 1831 r.*, „Ziemia Kaliska” 1930, t. 1, nr 8–9, s. 245–252.

⁶¹ J. Staszewski, *Gen. Michał Mycielski i udział rodziny Mycielskich w powstaniu listopadowym*, Poznań 1930.

⁶² J. Staszewski, *General Dominik Dziewanowski*, Poznań 1933.

⁶³ J. Staszewski, *General Edmund Taczanowski*, Poznań 1936.

⁶⁴ J. Staszewski, *General Józef Załuski*, Poznań 1934.

⁶⁵ J. Staszewski, *General Józef Biernacki*, „Roczniki Historyczne” 1935, t. 11, nr 2, s. 175–196.

skutkowały ponadto opracowaniem szeregu haseł do *Polskiego słownika biograficznego*⁶⁶. Twórczość naukowa omawianego badacza obejmowała także edycje źródeł, wśród których (prócz cytowanego już zbioru dotyczącego Pomorza) przywołać można kilka pamiętników, jak też innych dokumentów z kręgu spraw wojskowych, takich jak: *Rozporządzenia o gwardjach narodowych Ks.W.*⁶⁷; *Raporta Józefa Wybickiego z r. 1809*⁶⁸; *Raporta wojskowe o oblężeniu Torunia 1809 r.*⁶⁹; *Z ziemi włoskiej do polskiej. (Fragment pamiętnika gen. Dąbrowskiego)*⁷⁰; *Pamiętniki o wojnie 1812 r.*⁷¹; *Pamiętnik Józefa Biernackiego o wojnie 1809 r.*⁷²; a także *Pamiętnik Piotra Łagowskiego o wojnie 1812 r. na Litwie*⁷³.

W rejestrze historyków poznańskich dwudziestolecia międzywojennego, którzy w jakiejś mierze zajmowali się także problematyką wojskową, można jeszcze wymienić Andrzeja Wojtkowskiego (1891–1975)⁷⁴. Uczeń Skalkowskiego, po studiach historycznych na Uniwersytecie Poznańskim (doktorat w 1921 r., habilitacja w 1930 r.), jako dyrektor Biblioteki Raczyńskich i jednocześnie docent w macierzystej uczelni prowadził intensywne badania. Oscylowały one wokół kwestii takich jak praca organiczna w Wielkopolsce, zagadnienia kulturowe, a także biografistyka postaci związanych z tą dzielnicą. Sporadycznie badacz poświęcał uwagę także zagadnieniom pozostającym w kręgu naszych dociekań. Zaliczyć tu można prace takie jak: *Powstanie wielkopolskie roku 1848*⁷⁵; *Przyjęcie wojsk polskich w Poznaniu r. 1814*⁷⁶; *Ochotnicza kompania poznańsko-łwowska w walkach o Małopolskę Wschodnią*⁷⁷; *Wielkopolska w pracy zbrojnej*

⁶⁶ Por. bibliografię prac J. Staszewskiego, zamieszczoną w *Wojsku polskim na Pomorzu w roku 1807*.

⁶⁷ *Rozporządzenia o gwardjach narodowych Ks.W.*, oprac. J. Staszewski, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1929, t. 1, nr 1, s. 125–131.

⁶⁸ *Raporta Józefa Wybickiego z r. 1809*, oprac. J. Staszewski, „Roczniki Historyczne” 1928, t. 4, nr 1, s. 88–91.

⁶⁹ *Raporta wojskowe o oblężeniu Torunia 1809 r.*, oprac. J. Staszewski, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1930, t. 8, nr 5–6, s. 173–186.

⁷⁰ *Z ziemi włoskiej do polskiej. (Fragment pamiętnika gen. Dąbrowskiego)*, oprac. J. Staszewski, „Roczniki Historyczne” 1932, t. 8, nr 1, s. 72–83.

⁷¹ *Pamiętniki o wojnie 1812 r.*, oprac. J. Staszewski, Poznań 1933.

⁷² *Pamiętnik Józefa Biernackiego o wojnie 1809 r.*, oprac. J. Staszewski, „Roczniki Historyczne” 1935, t. 11, nr 2, s. 232–244.

⁷³ *Pamiętnik Piotra Łagowskiego o wojnie 1812 r. na Litwie*, oprac. J. Staszewski, Wilno 1936.

⁷⁴ Por. W. Molik, *Andrzej Wojtkowski (1891–1975)*, [w:] *Wybitni historycy wielkopolscy*, s. 333–346.

⁷⁵ A. Wojtkowski, *Powstanie wielkopolskie roku 1848*, Poznań 1938.

⁷⁶ A. Wojtkowski, *Przyjęcie wojsk polskich w Poznaniu r. 1830*, „Kronika Miasta Poznania” 1927, t. 5, nr 1, s. 69–79.

⁷⁷ A. Wojtkowski, *Ochotnicza kompania poznańsko-łwowska w walkach o Małopolskę Wschodnią*, [w:] *Szkice i fragmenty z powstania wielkopolskiego 1918/19*, red. Z. Wieliczka, Poznań 1933, s. 111–148.

*i obywatelskiej*⁷⁸; *Udział Wielkopolski w powstaniu listopadowym*⁷⁹. Przywołane rozprawy Wojtkowskiego nie mają jednak charakteru klasycznych opracowań historycznowojskowych. Kwestie militarne są w nich traktowane tylko jako jeden z wielu współwystępujących czynników opisywanych wydarzeń.

Dotychczasowe rozważania mogą budzić zdumienie, że w dorobku wymienionych badaczy znajdujemy zaledwie śladowe (u Wojtkowskiego) zainteresowanie wydarzeniami z niedawnej przeszłości. Na temat powodów całkowitego milczenia historyków środowiska uniwersyteckiego w kwestii powstańczego zrywu lat 1918–1919 istnieje szereg wy tłumaczeń. Na czoło wysuwane są argumenty o braku źródeł; wspomina się też o przyczynach politycznych (w historiografii międzywojennej dominowało zainteresowanie wojną 1920 r., a z wcześniejszych zagadnień – powstaniami z XIX stulecia, zwycięstwami Stefana Batorego czy Jana III Sobieskiego) i fakcie, że z Uniwersytetem związane było wąskie grono uczonych. Warto ponadto zwrócić uwagę, że historycy, których wymieniliśmy jako czołowych badaczy historii wojskowości (Skałkowski i Bodniak), przybyli do Poznania z pewnym dorobkiem i ukształtowanymi zainteresowaniami, które będą tu kontynuowali. Należy przy tym podkreślić, że obydwaj wymienieni wykazali się dużą troską o wykształcenie młodego pokolenia historyków. Na ich seminariach przygotowanie zdobywali m.in. Zygmunt Wygocki, który w 1938 r. opublikował pracę *Zarys organizacji jednostek bojowych na terenie Grupy Zachodniej*⁸⁰, i przede wszystkim Włodzimierz Lewandowski. Ten ostatni obok szeregu drobniejszych rozpraw dotyczących powstańczego zrywu Wielkopolan przygotował (współ z Aleksandrem Załęskim) monografię *Bój o Szubin*⁸¹ – wzorcowe wręcz opracowanie tego fragmentu walk powstańczych. Jego autorstwa jest także monografia *Udział Wielkopolski w odbudowie Rzeczypospolitej w latach 1918 i 1919*⁸².

Grupa historyków poznańskich, którzy na czołowym miejscu swoich badań postawili problematykę militarną w ścisłym tego słowa znaczeniu – jak wynika z dotychczasowych ustaleń – jest stosunkowo wąska. Jeżeli poddamy jednak gruntownej analizie dorobek innych twórców działających na poznańskiej uczelni, możemy dojść do interesujących wniosków. Jeżeli potraktujemy naszą specjalność jako jeden z istotnych aspektów procesu dziejowego, dostrzeżemy konieczność uwzględnienia w pracy kontekstu społecznego, politycznego, gospodarczego i kulturowego dla pełnego zrozumienia wydarzeń militarnych, a wów-

⁷⁸ A. Wojtkowski, *Wielkopolska w pracy zbrojnej i obywatelskiej*, Poznań 1937.

⁷⁹ A. Wojtkowski, *Udział Wielkopolski w powstaniu listopadowym*, Lwów 1930.

⁸⁰ Z. Wygocki, *Zarys organizacji jednostek bojowych na terenie Grupy Zachodniej*, [w:] *Materiały do historii Powstania Wielkopolskiego 1918/19*, red. T. Jabłoński, Poznań 1938, s. 1–34.

⁸¹ W. Lewandowski, *Bój o Szubin*, Poznań 1936–1937, t. 1–2.

⁸² W. Lewandowski, *Udział Wielkopolski w odbudowie Rzeczypospolitej w latach 1918 i 1919*, wstępem poprzedził M. Jabłczyński, Poznań 1939.

czas twórczość naukową wielu poznańskich badaczy zaczęliśmy postrzegać zgoła inaczej⁸³. Okazuje się, że jakże istotne były badania Józefa Widajewicza dotyczące podboju Pomorza przez pierwszych Piastów czy jego prace z zakresu geografii historycznej. Nie można tu także pominąć fundamentalnych dociekań Kazimierza Tymienieckiego w płaszczyźnie zależności rozwoju rodu, księcia, drużyny, państwa. Badania Zygmunta Wojciechowskiego to pionierskie spojrzenie na prawo rycerskie. W podobnym nurcie mieściły się studia Michała Szczanieckiego i jego rozprawa *Nadania ziemi na rzecz rycerzy w Polsce (do końca XIII wieku)*⁸⁴. Zdzisław Kaczmarczyk z kolei to nie tylko obszerna *Monarchia Kazimierza Wielkiego*, ale i wywodzące się z tamtych badań *Organizacja obrony kraju w czasach Kazimierza Wielkiego*⁸⁵ i – wspólnie ze Stefanem Weymanem – *Reformy wojskowe i organizacja siły zbrojnej za Kazimierza Wielkiego*⁸⁶. Jak wiemy, badania te stały się swego rodzaju wytycznymi dla studiów nad problematyką militarną w poznańskim ośrodku naukowym już po drugiej wojnie światowej.

Bibliografia

Źródła aktowe

Poznań, Archiwum UAM, sygn. 15/226.

Literatura

Antoni Trębicki i jego pamiętnik o insurekcji r. 1794, oprac. i wstępem poprzedził A.M. Skalkowski, bw., Lwów–Poznań 1931.

Bodniak S., *Komisja Morska Zygmunta Augusta*, Towarzystwo Przyjaciół Nauki i Sztuki, Gdańsk 1931.

Bodniak S., *Kongres szczeciński na tle bałtyckiej polityki polskiej*, Gebethner i Wolff, Kraków 1929.

Bodniak S., *Polska a Bałtyk za ostatniego Jagiellona*, Fundacja Zakłady Kórnickie, Kórnik 1946.

Bodniak S., *Przyczynki do dziejów marynarki w Polsce w XVI wieku*, „Rocznik Gdański” 1935–1936, t. 9–10, s. 223–233.

Bodniak S., Skorupska Z., *Jan Kostka – kasztelan gdański, prezes Komisji Morskiej i rzecznik unii Prus z Koroną*, Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Ossolineum, Gdańsk–Wrocław 1979.

Bodniak S., *Z dziejów budowy pierwszego okrętu wojennego zbudowanego przez Polskę (1570–1577)*, bw., Poznań 1934.

⁸³ Por. omówienie twórczości całego środowiska poznańskiego w *Wybitnych historykach wielkopolskich*.

⁸⁴ M. Szczaniecki, *Nadania ziemi na rzecz rycerzy w Polsce (do końca XIII wieku)*, Poznań 1938.

⁸⁵ Z. Kaczmarczyk, *Organizacja obrony kraju w czasach Kazimierza Wielkiego*, Kraków 1938.

⁸⁶ Z. Kaczmarczyk, S. Weyman, *Reformy wojskowe i organizacja siły zbrojnej za Kazimierza Wielkiego*, Warszawa 1958.

- Bodniak S., *Związek floty i obrona wybrzeża w wojnie Zygmunta III z Karolem IX*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1930, t. 2, s. 9–25.
- Bodniak S., *Żołnierze morscy Zygmunta Starego (1517–1522)*, „Rocznik Gdański” 1935–1936, t. 9–10, s. 201–222.
- Bodniak S., *Życiorys własny*, „Pamiętnik Biblioteki Kórnickiej” 1955, t. 5, s. 7–34.
- Boras Z., *Stanisław Bodniak (1897–1952)*, [w:] *Wybitni historycy wielkopolscy*, red. J. Strzelczyk, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1989, s. 237–248.
- Fragmety*, oprac. A.M. Skałkowski, Księgarnia Uniwersytecka, Poznań 1928.
- Instrukcje z 1809 roku*, oprac. J. Staszewski, „Kronika Miasta Poznania” 1928, t. 6, nr 4, s. 357–360.
- Kaczmarczyk Z., *Organizacja obrony kraju w czasach Kazimierza Wielkiego*, bw., Kraków 1938.
- Kaczmarczyk Z., Weyman S., *Reformy wojskowe i organizacja siły zbrojnej za Kazimierzem Wielkim*, Wydawnictwo MON, Warszawa 1958.
- Kosiński A., *Pamiętnik o Legionach Polskich we Włoszech*, oprac. i wstępem poprzedził A.M. Skałkowski, Główna Księgarnia Wojskowa, Warszawa 1922.
- Miśkiewicz B., *Polska historiografia wojskowa. Próba analizy i syntezy*, Akademia, Poznań 1996.
- Lewandowski W., *Bój o Szubin*, Towarzystwo Badań nad Historią Powstania Wielkopolskiego 1918/19, Poznań 1936–1937, t. 1–2.
- Lewandowski W., *Udział Wielkopolski w odbudowie Rzeczypospolitej w latach 1918 i 1919*, wstępem poprzedził M. Jabłczyński, Misiak, Poznań 1939.
- Molik W., *Andrzej Wojtkowski (1891–1975)*, [w:] *Wybitni historycy wielkopolscy*, red. J. Strzelczyk, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań 1989, s. 333–346.
- Pamiętnik Józefa Biernackiego o wojnie 1809 r.*, oprac. J. Staszewski, „Roczniki Historyczne” 1935, t. 11, nr 2, s. 232–244.
- Pamiętniki o wojnie 1812 r.*, oprac. J. Staszewski, bw., Poznań 1933.
- Raporta Józefa Wybickiego z r. 1809*, oprac. J. Staszewski, „Roczniki Historyczne” 1928, t. 4, nr 1, s. 88–91.
- Raporta wojskowe o oblężeniu Torunia 1809 r.*, oprac. J. Staszewski, „Zapiski Towarzystwa Naukowego w Toruniu” 1930, t. 8, nr 5–6, s. 173–186.
- Rozkazy Kościuszki do generała Orłowskiego w roku 1794 skierowane*, oprac. i wstępem poprzedził A.M. Skałkowski, Księgarnia Uniwersytecka, Poznań 1925.
- Rozporządzenia o gwardjach narodowych Ks.W.*, oprac. J. Staszewski, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1929, t. 1, nr 1, s. 125–131.
- Sczaniecki M., *Nadania ziemi na rzecz rycerzy w Polsce (do końca XIII wieku)*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań 1938.
- Skałkowski A.M., *Batory*, „Przeszłość” 1934, t. 6, nr 1, s. 1–13.
- Skałkowski A.M., *Bitwa pod Raszynem*, Macierz Polska, Lwów 1909.
- Skałkowski A.M., *Jan Henryk Dąbrowski (1755–1818), cz. 1: U schyłku dni Rzeczypospolitej (1755–1795)*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1904.
- Skałkowski A.M., *J.H. Dąbrowski przed wyprawą do Wielkopolski 1794 roku*, Księgarnia Uniwersytecka, Poznań 1925.
- Skałkowski A.M., *Józef Wybicki, cz. 1: 1747–1795*, Księgarnia Uniwersytecka, Poznań 1927.

- Skałkowski A.M., *Kościuszeko w świetle nowszych badań*, Księgarnia Uniwersytecka, Poznań 1924.
- Skałkowski A.M., *Księżę Józef*, Katolik, Bytom 1913.
- Skałkowski A.M., *Les Polonais en Egypte (1798–1801)*, Gebethner et Cie, Cracovie 1910.
- Skałkowski A.M., *O cześć imienia polskiego*, Altenberg, Wende i Spółka, Lwów–Warszawa 1908.
- Skałkowski A.M., *Oficerowie polscy stu dni*, Altenberg, Seyfarth, Wende i Spółka, Lwów–Warszawa 1915.
- Skałkowski A.M., *O kokardę Legionów*, Gubrynowicz i Syn, Lwów 1912.
- Skałkowski A.M., *Polacy na San Domingo (1802–1809)*, Gebethner i Wolff, Poznań 1921.
- Skałkowski A.M., *Pułkownik Niegolewski*, Towarzystwo Miłośników Historji Ziem Zachodnich, Związek Obrony Kresów Zachodnich, Poznań 1924.
- Skałkowski A.M., *Rodowód Józefa Sułkowskiego i jego listy młodociane*, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań 1934.
- Skałkowski A.M., *Rok 1812. Opowiadanie z dziejów wielkiej wojny*, Macierz Polska, Lwów 1912.
- Skałkowski A.M., *Wielkopolska w dobie Napoleońskiej*, „Roczniki Historyczne” 1925, t. 1, s. 119–137.
- Skałkowski A.M., *Z dziejów insurekcji 1794 r.*, Gebethner i Wolff, Warszawa–Kraków–Lublin 1926.
- Staszewski J., *Artylerja polska pod Gdańskiem 1807 r.*, „Rocznik Gdański” 1933–1934, t. 7–8, s. 208–221.
- Staszewski J., *Dywizja gdańska w walkach nad Dźwiną i w obronie Gdańska (1812–1813)*, „Rocznik Gdański” 1937, t. 11, s. 210–225.
- Staszewski J., *Dywizja wielkopolska przed wyprawą na Moskwę 1812 r.*, „Roczniki Historyczne” 1935, t. 11, nr 1, s. 68–76.
- Staszewski J., *Dzieje wojenne Torunia od roku 1794 do 1815*, [w:] *Dzieje Torunia. Praca zbiorowa z okazji 700-lecia miasta*, red. K. Tymieniecki, Towarzystwo Miłośników Historji, Zarząd Miejski, Toruń 1933, s. 211–232.
- Staszewski J., *General Dominik Dziewanowski*, bw., Poznań 1933.
- Staszewski J., *General Edmund Taczanowski*, bw., Poznań 1936.
- Staszewski J., *General Józef Biernacki*, „Roczniki Historyczne” 1935, t. 11, nr 2, s. 175–196.
- Staszewski J., *General Józef Załuski*, bw., Poznań 1934.
- Staszewski J., *Gen. Michał Mycielski i udział rodziny Mycielskich w powstaniu listopadowym*, Związek Rodziny Mycielskich, Księgarnia Uniwersytecka, Poznań 1930.
- Staszewski J., *Gwardje narodowe w czasach Księstwa Warszawskiego*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1929, t. 1, nr 1, s. 99–116.
- Staszewski J., *Kaliski wysiłek zbrojny (1806–1814)*, Towarzystwo Przyjaciół Książki, Kalisz 1931.
- Staszewski J., *Kalisko-poznańskie pogranicze 1831 r.*, „Ziemia Kaliska” 1930, t. 1, nr 8–9, s. 245–252.

- Staszewski J., *Organizacja dywizji poznańskiej w 1806 r.*, „Roczniki Historyczne” 1933, t. 9, nr 1, s. 71–99.
- Staszewski J., *Organizacja powstania poznańskiego w 1809 roku*, „Kronika Miasta Poznania” 1928, t. 6, nr 1, s. 98–105.
- Staszewski J., *Organizacja siły zbrojnej i działania wojenne w województwie kaliskiem 1831 r.*, „Roczniki Historyczne” 1930, t. 6, nr 2, s. 197–235.
- Staszewski J., *Początki pułku jazdy poznańskiej 1831 r.*, „Kronika Miasta Poznania” 1930, t. 8, nr 4, s. 315–326.
- Staszewski J., *Powstanie poznańskie 1809 r., cz. 1.*, „Kronika Miasta Poznania” 1930, t. 8, nr 1, s. 1–16.
- Staszewski J., *Powstanie poznańskie 1809 r., cz. 2.*, „Kronika Miasta Poznania” 1930, t. 8, nr 2, s. 160–180.
- Staszewski J., *Powstanie poznańskie 1809 r., cz. 3.*, „Kronika Miasta Poznania” 1930, t. 8, nr 3, s. 264–277.
- Staszewski J., *Poznań jesienią 1806 roku*, „Kronika Miasta Poznania” 1929, t. 7, nr 4, s. 291–308.
- Staszewski J., *Poznańska gwardja narodowa, cz. 1.*, „Kronika Miasta Poznania” 1931, t. 9, nr 1, s. 1–15.
- Staszewski J., *Poznańska gwardja narodowa, cz. 2.*, „Kronika Miasta Poznania” 1931, t. 9, nr 2, s. 107–123.
- Staszewski J., *Poznańska gwardja narodowa, cz. 3.*, „Kronika Miasta Poznania” 1931, t. 9, nr 3, s. 230–242.
- Staszewski J., *Przeszość wojenna Śląska*, Wydawnictwa Instytutu Śląskiego, Katowice 1938.
- Staszewski J., *Rezerwy wojskowe podczas wojen Polski porozbiorowej*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1930, t. 3, nr 1–2, s. 35–54.
- Staszewski J., *Udział pospolitego ruszenia w walkach na Pomorzu i pod Gdańskiem w 1807 r.*, „Rocznik Gdański” 1935–1936, t. 9–10, s. 486–510.
- Staszewski J., *Walki kawaleryjskie pod Mirem i Romanowem*, „Przegląd Historyczno-Wojskowy” 1934, t. 7, nr 2, s. 257–296.
- Staszewski J., *Województwo kaliskie w roku 1830–31. Szkice historyczne*, Głdała, Turek 1926.
- Staszewski J., *Wojsko polskie na Pomorzu w roku 1807*, wstępem poprzedził S. Herbst, Gdańskie Towarzystwo Naukowe, Gdańsk 1958.
- Staszewski J., *Wojsko polskie na Śląsku w dobie napoleońskiej*, Wydawnictwa Instytutu Śląskiego, Katowice 1936.
- Staszewski J., *Wyprawa austriacka na Toruń i Pomorze w 1809 r.*, „Roczniki Historyczne” 1928, t. 4, nr 1, s. 60–87.
- Staszewski J., *Zdobycie Tczewa 1807 r.*, „Roczniki Historyczne” 1936, t. 12, nr 2, s. 277–299.
- Staszewski J., *Z dziejów garnizonu polskiego w Gdańsku w latach 1808–1812*, „Rocznik Gdański” 1933–1934, t. 7–8, s. 222–272.
- Staszewski J., *Z dziejów poznańskiej gwardji narodowej, cz. 1.*, „Mestwin” 1930, t. 7, nr 7, s. 6.

- Staszewski J., *Z dziejów poznańskiej gwardji narodowej, cz. 2*, „Mestwin” 1930, t. 7, nr 8, s. 3–7.
- Staszewski J., *Z dziejów poznańskiej gwardji narodowej, cz. 3*, „Mestwin” 1931, t. 8, nr 1, s. 7–8.
- Staszewski J., *Z dziejów poznańskiej gwardji narodowej, cz. 4*, „Mestwin” 1931, t. 8, nr 2, s. 4–7.
- Staszewski J., *Z dziejów poznańskiej gwardji narodowej, cz. 5*, „Mestwin” 1931, t. 8, nr 3, s. 5–7.
- Staszewski J., *Z dziejów poznańskiej gwardji narodowej, cz. 6*, „Mestwin” 1931, t. 8, nr 4, s. 6–8.
- Staszewski J., *Z dziejów poznańskiej gwardji narodowej, cz. 7*, „Mestwin” 1931, t. 8, nr 5, s. 7–8.
- Staszewski J., *Z dziejów poznańskiej gwardji narodowej, cz. 8*, „Mestwin” 1931, t. 8, nr 6, s. 7–8.
- Staszewski J., *Z dziejów poznańskiej gwardji narodowej, cz. 9*, „Mestwin” 1932, t. 9, nr 2, s. 3–5.
- Staszewski J., *Z dziejów poznańskiej gwardji narodowej, cz. 10*, „Mestwin” 1932, t. 9, nr 3, s. 7–8.
- Staszewski J., *Z dziejów poznańskiej gwardji narodowej, cz. 11*, „Mestwin” 1932, t. 9, nr 4, s. 6–8.
- Wojtkowski A., *Ochotnicza kompania poznańsko-lwowska w walkach o Małopolskę Wschodnią*, [w:] *Szkice i fragmenty z powstania wielkopolskiego 1918/19*, red. Z. Wieliczka, Związek Weteranów Powstań Narodowych, Poznań 1933, s. 111–148.
- Wojtkowski A., *Powstanie wielkopolskie roku 1848*, Związek Powstańców Wielkopolskich, Poznań 1938.
- Wojtkowski A., *Przyjęcie wojsk polskich w Poznaniu r. 1830*, „Kronika Miasta Poznania” 1927, t. 5, nr 1, s. 69–79.
- Wojtkowski A., *Udział Wielkopolski w powstaniu listopadowym*, bw., Lwów 1930.
- Wojtkowski A., *Wielkopolska w pracy zbrojnej i obywatelskiej*, xxx, Poznań 1937.
- Wygocki Z., *Zarys organizacji jednostek bojowych na terenie Grupy Zachodniej*, [w:] *Materiały do historii Powstania Wielkopolskiego 1918/19*, red. T. Jabłoński, Dowództwo Okręgu Korpusu nr VII, Poznań 1938, s. 1–34.
- Z ziemi włoskiej do polskiej. (Fragment pamiętnika gen. Dąbrowskiego)*, oprac. J. Staszewski, „Roczniki Historyczne” 1932, t. 8, nr 1, s. 72–83.
- Źródła wojskowe do dziejów Pomorza w czasach Księstwa Warszawskiego, cz. 1: Zajęcie Pomorza 1806/7 r.*, oprac. J. Staszewski, Towarzystwo Naukowe, Toruń 1933.